DOI: 10.51728/ZRIPF202501014P
Stručni članak
Professional paper
Primljeno 03.07.2025.

Eniz Patković, MA
Islamski pedagoški fakultet Univerziteta u Zenici
eniz.patkovic@unze.ba

DANTE, ISLAM I EVROPSKI NARATIVI ISLAMOFOBIJE: KULTUROLOŠKA ANALIZA BOŽANSTVENE KOMEDIJE U SVJETLU ISLAMSKE ESHATOLOGIJE

Sažetak

U ovom preglednom radu istražuju se rani kulturni i književni temelji islamofobije u evropskoj tradiciji, s posebnim fokusom na Danteovo remek-djelo Božanstvena komedija. Analiziran je prikaz Poslanika Muhammeda, a.s., i Alije, r.a., u osmom krugu pakla, pri čemu se razmatraju istorijski, teološki i književni konteksti koji su oblikovali ovaj negativni narativ. Posebna pažnja posvećena je utjecaju srednjovjekovne kršćanske misli, osobito djelima Ivana Damašćanskog, kao i mogućoj povezanosti Danteovog djela s islamskom eshatološkom literaturom, prije svega s Kitāb al-Miʿrāǧ. Rad razmatra složen odnos između stvarnog znanja o islamu i kulturnih stereotipa koji su se oblikovali u evropskoj imaginaciji toga doba. Cilj rada je ukazati na načine kako je islam prikazivan u kanonskoj evropskoj književnosti te analizirati dubinske uzroke i posljedice tih prikaza u širem okviru kulturne historije Evrope.

Ključne riječi: Dante Alighieri, Božanstvena komedija, islamofobija, Kitāb al-Miʿrāǧ i islamska eshatologija.

Korijeni islamofobije: Dante, njegova Commedia divina i islam

Islam je religija koja je svojom pojavom ali i naučavanjem na Arabijskom poluotoku u 7. stoljeću percipirana kao prijetnja

kršćanskom svijetu. On je došao kao korektiv iskrivljenih dogmi i krivotvorina u Isusovim naučavanjima. 'Nova' religija opovrgnula je glavne doktrine kršćanske religije negirajući trojstvo ali i uskrsnuće Kristovo. Stvaranje mitova staro je koliko i sam čovjek, dok je stvaranje mitova i krajnje ljubavi ili averzije prema pečatnom Poslaniku, prema islamskom stajalištu najboljem od svih stvorenja, počelo nekako sa javnom obznanom njegove poslaničke misije. Od tih vremena ta mržnja i netrpeljivost, a s druge strane ljubav i pretjerivanje razvijali su se, dosezali vrhunce svojih dometa, pa s vremenom opadali i opet se obnavljali i izdizali iz pepela poput feniksa. I jedno i drugo doveli su lik Poslanika do granica imaginarnog izdižući ga na taj način na nivo bića neljudskog porijekla. Samu pojavu huljenja, izmišljanja raznih događaja, odvratnosti i prljanja bijelih i mošusnih suhufa Poslanikovog života možemo tumačiti na više načina ili posmatrati iz nekoliko uglova, a sve shodno ubjeđenjima na kojima je čitatelj napisanog. Malo je onih koji nisu čuli za čuvenog Dantea Alighierija, pisca centralnog epskog spjeva talijanske književnosti pod naslovom *Commedia divina,* a koja je bila nagovještaj novog razdoblja-renesanse, po mnogima najkreativnijeg perioda za književnost, kulturu i umjetnost. U ovom radu ćemo pokušati predstaviti lik Dantea, ali i predstaviti kakav je utjecaj imao islam, kršćanstvo te okolnosti u kojima je živio na njegov život, rad i spisateljstvo.

Hronologija i razlozi pisanja o islamu, Poslaniku i Kur'anu

Islam je svojim dolaskom, iako je po tradicionalnom islamskom naučavanju, oduvijek prisutan među ljudima, u svijetu izazvao veliku pometnju, kao nova kulturno-povijesna činjenica koja je donijela za to vrijeme radikalne preinake. Najmlađa među abrahamovskim religijama počela je od transformacije pojedinaca, ali i društva u cjelini, da bi nakon tog perioda od trinaest godina odgajanja i transformacije, napokon, se etablirala i brzo organizirala kao politička zajednica. Najmlađa među etabliranim monoteističkim religijama postupno je osvajala prihvatanje među populacijom, čime je doprinijela i ekspanziji na nove teritorije. Ovaj period je, itekako, bio zabrinjavajući za kršćanski Zapad koji "je bio u svojoj duši i tijelu povijesno zbiljski opsjednut bojazni

posljednje faze arapskog osvajanja, koje se odnosilo na periferne oblasti: u Španiji, južnoj Italiji, južnoj Galiji" (Saltaga, 1998:36). Voljeti Muhammeda, istinskom i pravom ljubavlju, značilo bi ostavljanje i napuštanje Crkvenog učenja. Ta bojazan bila je uzrokom kako to navodi Saltaga (1998) da kršćani islam i muslimane poistovijete sa barbarskim invazijama, a čije su žrtve i sami bili. Bilo je to, kako historija bilježi, kukavičko i nepravedno, počesto i "bolesno" napadanje na čast osobe koju muslimani smatraju najboljom od svih stvorenja.

Percepcija islama i muslimana na kršćanskom Zapadu bila je iskrivljena, a sve zbog straha od širenja islama. Evropa je na islam gledala kao na "kršćansku herezu", koja "odbacuje ono što predstavlja samu religioznu supstanciju ili okomicu kršćanske vjere, tj. vjerovanje u Božiju otkupiteljsku objavu po Isusu Kristu, Njegovom Logosu" (Silajdžić, 2003:44). Demonizacija Poslanika koji je u svom, direktno od Boga, primljenom naučavanju odbacivao kršćanske dogme Trojstva i raspeća, prema riječima Reeves (2018:114) postat će "glavni instrument za izgradnju kršćanske Evrope".

Među prvim orijentalnim kršćanima koji su zajedno sa svojim djelima zaslužni za "negativnu predodžbu o Muhammedu je i Ivan Damašćanski" (Reeves, 2018:127). On je Poslanika islama predstavio kao čovjeka nezasitog seksualnog apetita, ali i ljubavi prema ratu. Njegov brak sa Hatidžom je predstavio kao koristoljublje iz kojeg je Muhammed dobio njeno bogatstvo. Damaskinovo naučavanje se ogledalo u tome da je Muhammed i svoju epilepsiju uspio iskoristiti u ostvarenju svoje misije i postavljenih ciljeva pa je istu predstavljao kao posljedični čin posjete veličanstvenog meleka Džibrila/Gabrijela. Prema Reeves (2018:127) "on je u Muhammedu vidio 'zavodnika i zavedenog' sjedinjene u jednoj osobi" i ovo će gledište dugo vremena preovladavati na tlu Evrope. Kasnije će prema Saltagi (1998) križarski ratovi, koji su vođeni, prije svega, protiv ekspanzije islama, iznjedriti ili samo potpomoći Damaskinovu imaginarnu sliku islama i muslimana, i Muhammeda kao izopačenog vođe na čelu izopačenog naroda.

Ovdje smatramo svrsishodnim napomenuti da netolerancija ili pak arogancija nisu uvijek bili jedini razlozi zbog kojih su islam i Kur'an bili izučavani, naprotiv, oni nisu isključivali individualna,

naučna zanimanja kako za Kur'an tako i za tu "novu" religiju. Tada u Španiji, tačnije 1142. godine u Toledu, javlja se čovjek koji podiže glas protiv krstaških ratova. Opat po imenu Petar Časni je zagovarao "umjerenost i kršćanske poruke o ljubavi i suosjećanju, tvrdeći da nasilje i krvoproliće ne mogu umanjiti utjecaj islama" (Reeves, 2018:135). Opat iz Klunia, želio je ozbiljnije proučiti "novu" religiju, s ciljem ukazivanja na "slabosti" u Kur'anu, kako bi na taj način muslimane odvratio od islama, a u korist kršćanske religije. Ovo je bio ujedno i jedan od povoda zbog kojih je želio prijevod Kur'ana na latinskom jeziku, a posao će povjeriti "četvorici prevoditelja pod vodstvom Roberta iz Kettona. Među njima bili su Herman Dalmatin i Petrus iz Toleda. Nije poznato koliki je Hermanov udio bio u tom prevođenju. Prijevod je dovršen godine 1143, a potpisao ga je Robert" (Zečić, 2004:71-78). Ovaj prijevod će pružiti jednu realističniju sliku islama u kršćanskoj Evropi. Poslije, tokom dvanaestog i trinaestog stoljeća, do pojave Dantea i njegove, svjetski poznate Komedije, kojoj će Bokačo kasnije dodati epitet Božanstvene, pojavit će se mnoga imena i djela koja će islam i Poslanika predstaviti nekad u pozitivnom, ali i često u negativnom svijetlu.

Činjenice bitne za nastanak Komedije

Analizirajući život i biografiju Dantea, sagledavajući okolnosti u kojima je živio, moguće je pretpostaviti, odakle dolaze ovi, u najmanju ruku kontroverzni stavovi koje Dante iznosi u svom spjevu Commedia Divina, prvenstveno kada je u pitanju pakao, čiji likovi su "strasniji, snažniji, upečatljiviji od likova drugih dvaju dijelova spjeva" (Alighieri, 1990:12). Njegov život i djela koja je pisao su refleksija vremena u kojem živio. Društvene promjene imale su snažan odjek na njegovo pisanje, tako da su oblikovale njegov pogled na život, ali su ga i usmjerile na teme koje će opjevavati u svojim djelima. Ti stavovi nisu ništa novo, a što nismo spomenuli u prethodnim odjeljcima ovog eseja. Kako izvori navode rođen je u Firenci, na razmeđu dva stoljeća. Bio je uključen u društvena dešavanja, tako da se "intenzivno uključuje u politički život Firence" (Alighieri, 1990:265). Politička previranja i nesuglasice uveliko će doprinijeti nastanku djela Commedia divina, jer kao posljedica tih previranja je protjeran, a "zahvaljujući između

ostalog i svojoj izgnaničkoj sudbini, postao slavan pjesnik cijele Italije" (Alighieri, 1990:12). U Commedii divini Dante je upravo iskoristio putovanje kroz raj, pakao i čistilište da prikaže moralne i društvene propuste svog vremena. Kroz različite krugove pakla osuđuje negativne pojave u društvu, a samim tim pobornike tih pojava, posebno političke vođe i druge moćnike.

Druga bitna stvar iz njegovog života, a koja je bila dio njegovog srca, i koja će uveliko doprinijeti nastanku njegovih djela kao i 'Commedie divine' jeste njegova ljubav prema ženi po imenu Beatrice. Nakon njihovog susreta ona postaje "ideal njegova života, uvijek živi izvor, predmet i cilj njegova pjesničkog stvaranja" (Kozelj, 1921:21-24). Ta velika, neostvarena i čista ljubav prema Beatrice, koja se udaje, a kasnije i ubrzo umire bit će pretočena u stihove. Nakon njene smrti "stekli su se uslovi da se ljubavna strast, i sva njena snaga, slije u pjesničku strast, koja je uvijek bila osnovna strast Danteova" (Alighieri, 1990). Njegova ljubav je toliko idealna, da mnogi Beatricu i ne smatraju osobom, nego je smatraju "ili apstrakcijom rimsko-njemačkog carstva ili koje filozofske ideje, a Gietmann drži, da je Beatrica simbol Crkve, i prema tome tumači duševni razvoj i djela Danteova" (Kozelj, 1921:21-24).

Naravno, neizostavno je spomenuti da pored političkih previranja i Danteove ljubavi prema Beatrice, za vrijeme Dantea bila su prisutna i religijska previranja i borbe. S obzirom da je bio vjernik na njega je veliki utjecaj imala i kršćanska religija koja se izdvaja kao temelj njegovog pogleda na život. Čitajući sekundarne izvore koji govore o spjevu ‘Commedia Divina’ razumljivo je da je vjera u Boga odigrala veliku ulogu u pretakanju njegovih osjećanja na papir, jer upravo mu kršćanstvo pruža smisao i sredstva za razumijevanje svijeta, ali i njegove uloge u tom svijetu.

Ono što Guenon (2002:8) primjećuje jeste i Danteova povezanost sa udruženjem pod imenom "Fede Santa" gdje je, kako navodi "Dante bio jedan od poglavara", a što će opravdati to da će na kraju svog božanskog putovanja za vodiča uzeti "svetog Bernarda, koji je ustanovio pravilo Templarskog reda" Ovo je, kako to i Guenon primjećuje, Dante iskoristio kako bi na sugestivan način pokazao da je "pristup najvišem stepenu duhovne hijerarhije" moguć samo zahvaljujući Bernardu.

Islam i Dante

Smrt, putovanje na budući svijet, opisi zagrobnog života i podzemlja, kao i onoga šta čovjeka čeka u životu poslije smrti bili su i ostali važni književni motivi. Ljudska radoznalost, čini mi se, nekako kroz sve historijske epohe, čovjekovog života na zemlji, iznjedrila je bezbrojne priče i pjesme o "putnicima" koji su odlazili tamo i vraćali se sa zapanjujućim pričama i prizorima. Tako je svjetska književnost iznjedrila nekoliko poznatih epova i spjevova koji su se temeljili "na biblijskom poimanju svijeta, tematici i simbolici koji se razvijaju na latinskom kao dominantnom jeziku kršćanstva, ali i na pojedinim nacionalnim jezicima koji su tako stvorili nezaobilazna djela važna za ponajprije nacionalnu povijest naroda. Ta temeljna djela su prvi nacionalni epovi: Beowulf (engleski), Pjesma o Rolandu (francuski), Pjesma o Cidu (španjolski), Pjesma o Nibelunzima (njemački), Slovo o Igorovu pohodu (ruski) i Kalevala (finski). Tu se ubrajaju još i ciklusi priča o kralju Arthuru i vitezovima Okruglog stola (engleski)" (Maksimović, 2019). Kod nas u islamskom svijetu taj putnik je Muhammed, alejhi selam, a "verzija njegova odlaska na nebo i povratka ima takvih i toliko da čine zasebnu književnu vrstu po imenu Miʿrāǧ" (Gudžević, 2007:152-153). O tom putovanju nas i Uzvišeni obavještava, u časnoj knjizi, Kur'ani kerimu, u poglavlju al-Isrāʾ: "*Uzvišen bez ikakve mahane je Onaj koji je u jednom času noći preveo Svoga roba iz Hrama časnog u Hram daleki, čiju smo okolinu blagoslovili kako bismo mu neka znamenja Naša pokazali. – On, uistinu, sve čuje i sve vidi*" (Kur'an, al-Isrāʾ, 1). Iz tefsirskih tumačenja ovog Kur'anskog ajeta, jasno je da se nakon ovog događaja *Al-'Isrā'a* desio i Miʿrāǧ, uznesenje i noćno putovanje časnog Poslanika, alejhi selam, na nebesa, kada je bio primljen kod Gospodara svijetova (Ibn Kesir, 2002).

Jedan od tih putnika, koji se odlučuje na jedno slično putovanje je i Dante Alighieri, koji srednjem vijeku donosi novi, po mnogima zahvaljujući svojoj sposobnosti imaginacije, potpuniji nego ikad prije, opis zagrobnog svijeta, koji kršćanski svijet nije poznavao. No, desit će se to da će mnogi istraživači, koji su se suočavali sa Commediom divinom, ali i sa islamskom eshatologijom i literaturom, uočiti mnoge sličnosti, te na taj način dovesti u pitanje autentičnost Danteovog spjeva. "Pitanje islamskog

utjecaja na Dantea uvedeno je u raspravu 1919. Godine sa knjigom Muslimanska eshatologija u "Božanstvenoj komediji"/La tologia musulmana en la "Divina Comedia" španjolskog arabiste Miguela Asina Palaciosa" (Neimarlija, 2021: 7-8). S početka, zaljubljenici u Danteov rad, kategorički su odbacivali tu tezu, da je to odbacivanje prema riječima Gudževića dobilo razmjere skandala, ali napominje on da je ipak broj onih koji su Asinovu tezu dočekali sa oduševljenjem veći (Gudžević, 2007).

Glavni razlog tomu, ali i argument koji im je išao u prilog jeste to da u islamu nije postojalo slično djelo "kao direktni tekstualni uzor Božanstvenoj komediji, jer španski arabista nije predočio takvo djelo, i da se Dante nije mogao upoznati s islamskim eshatološkim tekstovima i predajama, jer nije znao arapski jezik" (Neimarlija, 2021: 10).

Preobrat u istraživanjima islamskog utjecaja na Danteovo djelo dogodio se četiri godine nakon smrti Miguela Asína Palaciosa. Pojavljuju se prijevodi Kitāb al-Miʿrāğa, "istodobno 1949. u Vatikanu i Madridu, (…) sadržavala su prijevode anonimnog muslimanskog djela o Al-'Isrā'u i al-Miʿrāğu poslanika Muhammeda na latinski i starofrancuski jezik, te skraćenu verziju kastiljanskog prijevoda. Sve tri prijevoda nastala su u drugoj polovici trinaestog stoljeća" (Neimarlija, 2021: 10). Arapski izvornik Kitāb al-Miʿrāğa je izgubljen, ali kroz ove prijevode koji će na tlo Italije doći prije kraja 13. Stoljeća, Dante će, vjerovatno, imati dodira sa njima, s obzirom da je poznavao oba jezika. Tako, Neimarlija (2021) u predgovoru Asinove knjige dokazujući tezu o islamskom utjecaju na Dantea navodi istraživanje Marie Corti, koje kaže da je Dante imao to djelo u svojim rukama. Time se, bez umanjivanja estetske i književne vrijednosti Božanstvene komedije, ukazuje na moguću inspiraciju Dantea islamskim izvorima, prije svega Kitāb al-Miʿrāğom.

Zašto su Muhammed, alejhi selam i Alija, r.a., kod Dantea u paklu?

Iščitavanjem *Božanstvene komedije* (*Commedia Divina*), posebno njezina dijela koji se odnosi na opis Pakla, pažljiv muslimanski čitatelj teško može zanemariti pojavljivanje likova posljednjeg Božijeg poslanika, Muhammeda, alejhi selam, te

njegovog amidžića i zeta Alije, radijallahu anhu. Iako je *Božanstvena komedija* jedno od najpoznatijih djela svjetske književnosti, a njen autor Dante Alighieri općepriznat kao jedan od najznačajnijih pjesnika srednjeg vijeka, malo je onih koji su upoznati s činjenicom da Dante u XXVIII pjevanju *Inferna* (Pakla) smješta Poslanika Muhammeda, a.s., i Aliju, r.a., u osmi krug Pakla, konkretno u devetu bolgiu (jamu), koja je prema Danteovoj viziji namijenjena onima koji su izazivali razdore unutar vjerskih zajednica. Ova činjenica otvara brojna pitanja o percepciji islama u srednjovjekovnom kršćanskom imaginariju i motivima takve Danteove karakterizacije. Devet krugova, osmi je rezervisan za prevarante i sijače nesloge i raskola, koji su veliku štetu nanijeli društvu i zajednici. Zašto Dante, između ostalih, kao takve vidi pečatnog Poslanika, alejhi selam, i Aliju, radijallahu anhu? Da bismo bolje razumjeli Danteovu namjeru i simboliku iza ovog smještaja, potrebno je obratiti pažnju na konkretne stihove iz pjevanja *Inferna*, gdje se ovi likovi opisuju na način koji otkriva duboko ukorijenjene predrasude i teološke nesporazume koji su obilježavali srednjovjekovni kršćanski pogled na islam. Proučavanje ovih stihova omogućava jasniji i slikovitiji uvid u Danteovu poetsku imaginaciju, ali i ideološki kontekst unutar kojeg je njegovo djelo nastajalo. Pogledajmo sada stihove da bismo imali jasniji i slikovitiji prikaz.

U prijevodu Commedie Divine, koji je uradio Mihovil Kombol stoji:

19 i da tko ranjen, tko sakat krvari –
sve je to ništa spram pojava grdih
devetog rova, punog strašnih stvari.

22 Kad bačvi spadne duga srijeđ tvrdi,
ne zja ko jedan kojem ondje zijeva
truplo od brade donle gdje se prdi:

25 između nogu ispala mu crijeva,
i vidi mu se drob i gadna vreća
gdje govnom biva što se u nju slijeva.

28 Taj mi, dok moja pažnja bi sve veća,
otvoriv grudi sam na znanje dade?

„Gle kako huda raskoli me sreća,

31 i kakve rane Muhamed imade!...
Preda mnom plače Ali, kome zja
rasječen obraz od kike do brade.

34 I sve što vidiš, cijela družba ta,
jer sija raskol i sablazan gore,
zato je tako rasječena sva.

37 Straga je vrag, što ljut je poput more,
sijekuć nas mačem, i kazna se ova
ponavlja svima kad se pred njim stvore,

40 obišav bolni put okolo rova;
jer ove rane sve zacijele nama,
dokle se pred njim ne nađemo snova.[29]

Anlizirajući ovaj odjeljak Karić (2021) u svome eseju navodi sljedeće:

> "Ovo je taj, u to nema nikakve sumnje, strašni odjeljak o Poslaniku Muhammedu iz Božanstvene komedije. Prije njegova čitanja, zatim posred i nakon čitanja ove nemile dionice La Divina Commedia, trebamo samo reći: 'Bože sačuvaj!' (Na‘ūḏu billāh!). Ali moramo i trebamo nastaviti analizirati stvari, već prema tome kakvi su nam pogledi i kakva su nam opredjeljenja." Ovi stihovi su uistinu odraz onog mraka koji je vladao Evropom, i koji je obilježio ovu epohu, pa je stoga i nazvan mračno doba, ali nije ni čudo što je to tako, jer je bilo odsutno pravo i istinsko svjetlo- svjetlo Upute i Objave.

Za razliku od pojedinih nemuslimanskih autora koji su, poput Dantea, u svojim književnim djelima prikazivali islamske ličnosti na način koji muslimanski svijet doživljava kao uvredljiv i nepravedan, muslimanski autori se nikada nisu usuđivali pisati

[29] Dante Alighieri, Pakao, preveo s italijanskog Mihovil Kombol, priredio Tvrtko Kulenović, 2. izdanje. Veselin Masleša, Sarajevo, 1990. str. 196-197.

pogrdno ili s omalovažavanjem o Isusu/Isau, alejhi selam, ili drugim biblijskim prorocima. Takva suzdržanost ne proizlazi iz estetskih ili literarnih ograničenja, već iz dubokog teološkog uvjerenja u islamu, prema kojem su svi poslanici i vjerovjesnici, od Adema do Muhammeda, alejhimu selam, članovi iste duhovne porodice i nosioci istine poslani od Jednog Boga. Kur'ansko učenje podcrtava njihovu čestitost, nepogrješivost u prenošenju Objave i posebnu ulogu u historiji spasenja, te muslimanima nalaže poštovanje i vjerovanje u sve Božije poslanike bez izuzetka. Stoga, islamska tradicija ne poznaje literarne izraze koji bi vrijeđali ili umanjivali dostojanstvo proroka priznatih u prethodnim objavama. Prema riječima Danijela Normana "neki od komentatora Dantea mislili su da je prorok nekromant (prizivač duhova), a pisci koji su reproducirali priču o Corozanu znali su ga kao maguss perfectissimus (savršeni mag) ili nequissimus (najopakiji)" (Daniel, 1980:87). Ovi pogrdni epiteti ilustriraju ne samo duboko ukorijenjene predrasude, već i pogrešne predodžbe o Poslaniku islama koje su dominirale srednjovjekovnim kršćanskim diskursom. Takva karakterizacija, uključujući i percepciju Muhammeda, a.s., kao "lažnog Krista" ili "lažnog Mesije", predstavljala je uobičajenu matricu kroz koju su kršćanski autori i teolozi tumačili islam, percipirajući ga ne kao zasebnu objavljenu vjeru, već kao devijaciju unutar kršćanske paradigme. Ove interpretacije značajno su oblikovale mentalne slike o islamu u srednjovjekovnoj Europi i ostavile dubok trag u kasnijim percepcijama muslimanskog svijeta. Ovdje ćemo navesti i viđenje i pojašnjenje Saida (1999: 90) koji kaže:

> "Muhammedova je kazna, što je ujedno i njegov vječni usud, posebno gnusna: on je zauvijek raskoljena tijela od brade do čmara, poput, kako to Dante kaže, bačve kad joj duge spadnu. Danteov stih tu ne pošteđuje čitaoca ni jedne eshatološke pojedinosti što je ta živopisna kazna obuhvaća: Muhammedova utroba i njegov izmet opisani su krajnjom točnošću. Muhammed objašnjava Danteu svoju kaznu, pokazuje mu Alija, koji mu je prethodio u nizu grešnika koje vrag raskoljuje; istodobno, on moli Dantea da upozori nekog fra Dolcina, odmetnutog svećenika čija sljedba zagovara zajedničko vlasništvo nad ženama i dobrima i

kojega su optužili da je imao ljubavnicu, na to šta ga čeka. Čitaocu neće promaknuti da je Dante vidio paralelu između Dolcina i Muhammeda u njihovoj odbojnoj senzualnosti te unjihovoj pretenziji na teološku važnost."

Dakle, Muhammed je kod Dantea osuđen na osmi krug pakla, u devetoj bolgii, zbog toga što je, po njemu bio varalica i pravio razdor, pa je upravo zbog toga i njegovo tijelo razderano kako Dante kaže: od brade (dal mento) pa skroz do tamo gdje je anus. Naravno, tu nije kraj, ta razderanost tijela nastavlja se na Aliji, koji je po Danteu nastavio podjele, jer upravo njega vidi kao krivca za nastanak Šiizma, tj. još više je podijelio društvo. Danteovim opisom Poslanika bit će užasnuta i njemica Annemarie Schimel koja će, čudeći se, kazati "heroj istinskog miʿrāǧa, Poslanik Muhammed, smješten od strane Dantea među raskolnike u najnižem dijelu pakla" (Schimmel, 1987:174).

Mnoštvo je intrigantnih prizora, kao i ovaj gdje "Muhamed traži samilost kod Dantea, koji to odbija, otvarajući prsa rukama, a ovaj gest se također može povezati s dva otvaranja prsa (od kojih bi ovaj u Danteovom tekstu bio treći) koje je mladom proroku učinio arhanđeo Gabriel" (Zizza, 2019).

Završno razmatranje odnosa Dantea i islama može se dopuniti jednim kontroverznim i nesvakidašnjim tumačenjem "arapskog učenjaka Fuada Kabazija prema kojem je lik Muhameda ubacio Pietro Alighieri, pjesnikov sin, kako bi izbjegao očevu reputaciju heretika (i zapravo Dolcinova smrt i kompozicija Inferna bile su gotovo istovremene), umjesto figure na koju se stihovi stvarno odnose: ona Gherarda Segarellija, također heretika, spaljenog na lomači 1296., a čiji je fra Dolcino bio sljedbenik" (Zizza, 2019).

Zaključak

Analiza prikaza islama i Poslanika Muhammeda, a.s., u *Božanstvenoj komediji* Dantea Alighierija pokazuje da ovaj književni spjev nije samo religijsko-filozofska vizija zagrobnog života, već i složen ideološki tekst koji reflektira dominantne kulturne, teološke i političke narative srednjovjekovne Evrope. Smještanjem Muhammeda, a.s., i Alije, r.a., u osmi krug pakla,

Dante učestvuje u procesu izgradnje negativnog imidža islama, koji je bio ukorijenjen u tadašnjim kršćanskim interpretacijama i orijentalističkim stereotipima.

Ovaj rad je ukazao na duboke poveznice između Danteove vizije zagrobnog svijeta i islamske eshatološke literature, prije svega Kitāb al-Miʿrāǧ, čime se otvara prostor za reinterpretaciju izvora Danteove inspiracije i njegovog poznavanja islama. Time se potvrđuje da islam nije bio nepoznanica za evropski intelektualni prostor, već tema prisutna u različitim formama diskursa – od demonizacije do pokušaja racionalnog razumijevanja.

Danteovo djelo treba sagledavati kao kulturno-ideološki dokument koji oslikava i oblikuje evropski odnos prema islamu, a njegovo tumačenje mora uključivati interdisciplinarnu analizu koja objedinjuje književnost, religiju, historiju i interkulturalne studije. Takav pristup doprinosi ne samo dubljem razumijevanju srednjovjekovnih narativa, već i kritičkom preispitivanju savremenih oblika islamofobije koji imaju svoje korijene upravo u ovim historijskim slojevima.

Rezultati ovog istraživanja nude važan doprinos razumijevanju složenih kulturnih i ideoloških procesa kroz koje se islam oblikovao kao "Drugi" u evropskoj kolektivnoj svijesti. Posebno se ističe potreba da se književna djela kanonskog statusa, kao što je *Božanstvena komedija*, sagledaju ne samo u okviru njihove estetske i simboličke vrijednosti, već i u svjetlu njihovog doprinosa konstrukciji historijskih predrasuda.

Kritička analiza Danteovog prikaza Poslanika Muhammeda, a.s., otkriva da su negativni stereotipi o islamu često bili rezultat kulturnih i teoloških napetosti srednjeg vijeka, a ne nužno stvarnog razumijevanja islamskog vjerovanja. Ova spoznaja ima značajne implikacije za savremene diskusije o islamofobiji, jer pokazuje da njeni korijeni nisu novijeg datuma, već duboko historijski ukorijenjeni, prožeti ideološkim, političkim i religijskim motivima.

S obzirom na sve veći značaj interkulturalne i međureligijske pismenosti, ovo istraživanje poziva na potrebu obrazovne reforme u kojoj se analiza književnih i povijesnih tekstova koristi kao alat za razvijanje kritičkog mišljenja, empatije i historijskog razumijevanja. Tekstovi poput *Božanstvene komedije* ne bi trebali biti isključeni iz obrazovnog procesa, ali je ključno da se

interpretiraju u njihovom punom historijskom i ideološkom kontekstu.

Dodatno, otvaranje prostora za interdisciplinarna istraživanja – koja uključuju religijske studije, književnu teoriju, historiju ideja i postkolonijalnu kritiku – može omogućiti dublje razumijevanje kako su se formirali i reproducirali narativi o islamu u evropskoj kulturi. Ova vrsta istraživanja pruža osnovu za odgovorniji pristup izučavanju odnosa između islama i Zapada, izvan pojednostavljenih i binarnih okvira sukoba.

Na kraju, istraživanje podsjeća da su umjetnički i književni prikazi izuzetno moćni alati – ne samo za izražavanje stvarnosti, nego i za njeno oblikovanje. Upravo zato je njihovo kritičko čitanje i dekonstrukcija od ključnog značaja u borbi protiv savremenih oblika netrpeljivosti, predrasuda i ideoloških manipulacija.

Literatura

Alighieri, D. (1990). *Pakao* (M. Kombol, Prev.; T. Kulenović, Prir.) (2. izd.). Veselin Masleša.

Daniel, N. (1980). *Islam and the West: The making of an image*. Edinburgh University Press.

Guenon, R. (2002). *Danteov ezoterizam* (B. Kukić, Prir.). Gradac.

Gudžević, S. (2007). Latinski *Kitab al-mi'radž*. U *Noćno putovanje Poslanika Muhammeda* (str. 152–153). V.B.Z.

Ibn Kesir. (2002). *Tefsir: Skraćeno izdanje* (2. izd.). Visoki saudijski komitet za pomoć BiH.

Karić, E. (2021). Why did Dante Alighieri condemn Prophet Mohammed a.s. to Hell? *Illuminatio, 2*(2), dostupno na: https://doi.org/10.52510/sia.v2i2.31

Korkut, B. (Prev.). (1992). *Kur'an s prevodom*. Medina Munevvera: Kompleks Hadimu l-Haramejni-š-Šerifejni-l-Melik Fahd za štampanje Mushafi Šerifa.

Kozelj, I. (1921). Dante Alighieri. *Obnovljeni Život, 3*(2), dostupno na: https://hrcak.srce.hr/61321

Maksimović, I. (2019). *Simbolizam i motivi nadnaravnog u Božanstvenoj komediji* [Završni rad, Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku].

Neimarlija, H. (2021). Islam, Evropa i Dante. U M. A. Palacios, *Dante i islam: muslimanska eshatologija u*

Božanstvenoj komediji sa historijom i kritikom jedne polemike (str. 7–14). El-Kalem.

Reeves, M. (2018). *Muhammed u Evropi: Hiljadu godina stvaranja mitova na Zapadu* (S. Berberović & N. Berberović-Dizdarević, Prev.). Rijaset Islamske zajednice u BiH.

Saltaga, F. (1998). *Islam u iskrivljenom ogledalu: Eurocentrizam spram islama*. SALFU.

Said, E. W. (1999). *Orijentalizam* (B. Romić, Prev.). Konzor.

Schimmel, A. (1987). *And Muhammad is His Messenger: The veneration of the Prophet in Islamic piety*. Vanguard Books.

Silajdžić, A. (2003). *Islam u otkriću kršćanske Evrope: Povijest međureligijskog dijaloga*. Fakultet islamskih nauka.

Zečić, D. (2004). Udio Hermana Dalmatina u upoznavanju Zapada s arapskim znanstvenim i filozofskim djelima. *Zbornik radova Pedagoškog fakulteta u Zenici, 2*(2), 71–78.

Zizza, A. (2019). *La figura di Maometto nell'Inferno dantesco*, dostupno na: https://mediterraneoantico.it/articoli/la-figura-di-maometto-nellinferno-dantesco/

DANTE, ISLAM, AND EUROPEAN NARRATIVES OF ISLAMOPHOBIA: A CULTURAL ANALYSIS OF THE DIVINE COMEDY IN THE LIGHT OF ISLAMIC ESCHATOLOGY

Eniz Patković, MA

Abstract

This review paper explores the early cultural and literary foundations of Islamophobia within the European tradition, with a particular focus on Dante's masterpiece, The Divine Comedy. It analyzes the depiction of the Prophet Muhammad (peace be upon him) and ʿAlī (may Allah be pleased with him) in the eighth circle of Hell, examining the historical, theological, and literary contexts that shaped this negative narrative. Special attention is given to the influence of medieval Christian thought—especially the works of John of Damascus—as well as the possible connection between Dante's work and Islamic eschatological literature, foremost among them the Kitāb al-Miʿrāǧ.

The paper considers the complex relationship between actual knowledge of Islam and the cultural stereotypes that formed within the European imagination of that era. The aim is to highlight the ways in which Islam was represented in canonical European literature and to analyze the deeper causes and consequences of such portrayals within the broader framework of European cultural history.

Keywords: Dante Alighieri, Divine Comedy, Islamophobia, Kitāb al-Miʿrāǧ, Islamic eschatology